

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

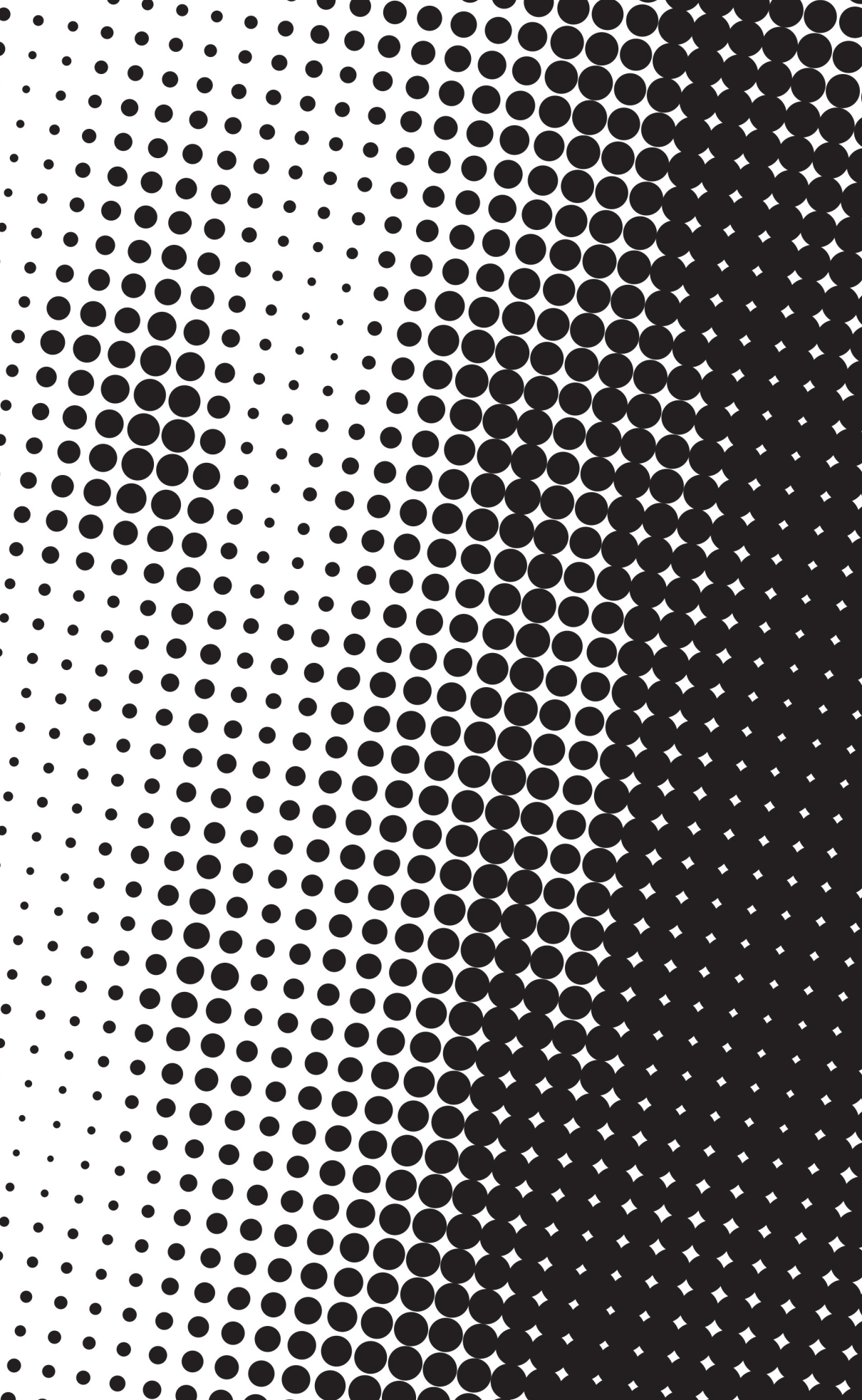
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbegavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIĆ Paskal, ili o laži ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kritičizam /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIĆEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije*, CID, Podgorica, 2024. (Kristina Bojanović)

Proučavanje prirode istorijskog iskustva čovječanstva, od prve pojave civilizacija, veliki je podvig i neuporediva odgovornost. Pronalaženje zajedničkih elemenata i poveznica među stvorenim, živim i izumrlim civilizacijama postavlja ovaj podvig i odgovornost na još višu razinu. Jedan od rijetkih evropskih naučnika koji se na to osmjelio bio je Arnold Tojnbi, britanski historičar i sociolog, koji je svoje dugogodišnje, gotovo cjeloživotno istraživanje, sabrao u dvanaestotomnom djelu *Proučavanje istorije*. Ova studija predstavlja jednu od najopsežnijih i najkompetentnijih ikad napisanih analiza uspona i pada civilizacija. Za domaću čitalačku publiku ova knjiga, za čiji su prevod zaslužni dr Đurica Krstić i doc. dr Kristina Bojanović, priređena je u tri toma, u okviru biblioteke „Posebna izdanja” podgoričke izdavačke kuće CID.

Arnold Tojnbi je tvorac pojma „industrijska revolucija” i jedan od prvih mislilaca fenomena globalizma. *Proučavanje istorije* može se nazvati Tojnbijevim životnim djelom, koje osim obima i kompleksnosti, krasi originalni pristup i inovativni pokušaj da se objasni i razumije cjelina istorije čovjeka i njenih zakonitosti. Ovaj poduhvat Tojnbi sprovodi koristeći uporednu metodu istraživanja različitih civilizacija, i proširujući istraživanja svojih prethodnika, historičara Edvarda Gibona i filozofa Osvalda Špenglera.

U *Proučavanju istorije* autor se bavi porijeklom civilizacije, njenim usponima, procvatima i padovima, kao i ponavljanjem obrazaca u istoriji. Stavljajući akcenat na izučavanje i razumijevanje civilizacije kao pojma i fenomena, ali i pojedinačnih civilizacija, Tojnbi se svrstava u „metaistoričare”, jer nadilazi uobičajeni naučni i empirijski pristup, karakterističan za istoriju kao disciplinu. U svojoj studiji Tojnbi pomno opisuje uspon i pad dvadeset tri civilizacije, detaljno prikazuje njihovo nastajanje, razvitak, turbulencije i kolapse, uočavajući izvjesna ponavljanja tokova iskustva, čak i među dijametralno suprotnim civilizacijama. Deskripcije su toliko žive i originalne, pisane stilom koji se toliko odmiče od predvidivosti klasičnog historioografskog spisa, da se na momente čini da autor pribjegava fiktivnoj naraciji. To knjigu čini atraktivnom široj, a ne samo stručnoj publici, i dokaz je da iz pisanja naučnog djela mogu da izostanu suvoparnost i uobičajeni empirijski pristup, a da se činjenice predoče jednako vjerodostojno i precizno.

Knjiga *Proučavanje istorije* uveliko nadilazi sâm opis ili prepričavanje istorije: ona je svjedočenje o kulturi, filozofiji, religiji, etici, mitu, politici, običajima, vrijednostima i simbolima. Svako od navedenih znamenja ljudskog razvoja i iskustva, i svaki njihov stadijum, Tojnbi iscrpno rasvjetljava i obrazlaže. Njegova sveobuhvatna analiza je topos ne samo istorijskog i kulturološkog, već moralnog i religioznog izazova. Ovaj naučnik opisuje paralelne životne cikluse rasta, rastakanja, nedaća, univerzalnog stanja i, konačno, kolapsa civilizacija, koji vodi do nove geneze. Za razliku od mnogih istoričara svoga vremena, ali i prethodnog i sadašnjeg, Tojnbi ne vjeruje u ciklični obrazac istorije i civilizacije, te dokazuje da se istog trebamo osloboditi.

U djelu Arnolda Tojnbija *Proučavanje istorije* izložena je jedinstvena teza o prirodi i obrascu istorijskog iskustva ljudske rase još od prve pojave društava nazvanih civilizacijama, a ta teza osvjetljena je i, u mjeri u kojoj to priroda materijala dozvoljava, dokazana na svakom svom stadijumu, mnogostруким objašnjenjima do kojih se došlo na osnovu cjelokupne dužine i obima ljudske istorije. Ta objašnjenja razrađena su do najsitnijih detalja. Autor ove studije, rođen u doba poznoviktorijanskog optimizma, i koji je kao mladić iskustio Prvi svjetski rat, bio je zapanjen paralelama između iskustva sopstvenog društva tokom svog života i iskustva helenskog društva, čije je proučavanje bilo osnova njegovog obrazovanja. Ovo je u njemu pokrenulo pitanja: Zašto civilizacije umiru? Da li je sudbina helenske civilizacije predodređena i modernom Zapadu? Kasnije je njegovo istraživanje prošireno na slomove i raspade drugih poznatih civilizacija, kao dodatni dokaz za rasvjetljavanje njegovih pitanja. Konačno, nastavio je da istražuje nastanak i uspon civilizacija, i tako je nastala knjiga *Proučavanje istorije*.

Najveću pažnju Tojnbi je posvetio obrazlaganju i dokazivanju kompatibilnosti i komplementarnosti svojih definicija civilizacije, u nastojanju da pokaže da definisanje civilizacije kao inteligibilnog, razumljivog polja studija nema karakter cirkularnog i tautološkog određivanja već, prije svega, značaj epistemološkog pristupa. Civilizacija se javlja kao inteligibilno polje studija u poređenju sa onim poljima koja čine njene komponente, sa nacijom, gradom-državom ili kastama, i taj način proučavanja istorije ima heuristički značaj. Tojnbi priznaje da je ovakva (ali i svaka druga) inteligibilnost nužno nesavršena i parcijalna, a pristup pojmu civilizacije sa tih pozicija, za razliku od drugih, naziva subjektivnom definicijom. Druga dva određenja pojma civilizacije Tojnbi naziva objektivnim, s tim što prvo, zajednički osnov individualnih polja akcije različitih ljudi tretira kao alternativnu frazu za ono što drukčije naziva mrežom relacija između jednog broja ljudskih bića. S obzirom na činjenicu da je društvo definisano kao totalna mreža relacija među određenim brojem ljudi, postavilo je civilizaciju u odnos prema društvu na način kako se vrsta odnosi prema rodu. Otud je bližim ispitivanjem definicije društva moguće bolje razumjeti i sadržaj pojma „civilizacija”, makar u pogledu objektivnih definicija.

Ispitujući uzroke geneze ljudskog društva, Tojnbi prvo ispituje moguće pozitivne i negativne faktore. Kao osnovni negativni faktor ovaj historičar utvrđuje *vis inertiae*, i u njemu vidi rješenje zagonetke čovjekovog veoma dugog zadržavanja na stupnju primitivnog društva. Traganje je nastavio, jer nije mogao odgovoriti na pitanje šta je čovjeka nagnalo da učini dinamični napor koji ga je uspeo na stepen natčovjeka. U tom analiziranju pozitivnih faktora, on konstatuje nekoliko alternativnih mogućnosti: odlučujući faktor mogu biti osobeni kvaliteti ljudskih bića, sadržani u odlikama okoline u kojoj se odvija prelaz iz statičkog u dinamičko stanje, ali Tojnbi ne odbacuje ni mogućnost da se taj faktor nalazi u nekim interakcijama mikro i makrokosmosa, a može čak biti i u „junaštvu” rase kada ona dođe u konfrontaciju sa izazovom okoline.

Pažnje je vrijedno što autor smatra da istorije pojedinih naroda nemaju nikakav smisao ako se posmatraju pojedinačno, te predlaže da jedinice istraživanja budu šire cjeline tj. civilizacije. Civilizaciju osniva stvaralačka manjina, koja nalazi uspješan odgovor na neki izazov u određenoj situaciji, ali je od jednake važnosti i kulturni susret sa nekom drugom civilizacijom. Stvaralačka manjina je iznjedrila kulturu koja je dokazala da može da odoli izazovima i da se održi. Ako, pak, ovoj manjini ponestane daha, ona mora da se zatvara i brani. To dovodi do svojevrsnih modifikacija i pretakanja same civilizacije, prelaženja u nova stanja i iskustva, što sobom nosi brojne kulturološke i političke izazove.

Kada civilizacije odgovaraju na izazove, one rastu i uspinju se, dok se rastaču ili raspadaju onda kada njihove vođe gube kreativnu moć reakcije, te tonu u nacionalizam, militarizam i tiraniju despotske manjine. Tojnbi je vjerovao da do smrti nekog društva uvijek dolazi samoubistvom ili ubistvom, a ne prirodnim uzrocima; a skoro uvijek je posrijedi prvi slučaj. Rast i propadanje civilizacija on vidi kao duhovni proces, smatrajući da čovjek doseže civilizaciju ne usljed superiorne biološke obdarenosti ili geografskog okruženja, već kad se nađe u specifičnoj poteškoći koja ga pokreće da učini napor bez presedana i da „odgovori na izazov”.

Međutim, čak i kada neka civilizacija propadne, iz nje može da nastane, na primjer, univerzalna religija ili specifično poimanje morala, koje najplodnije rezultate kulture prenose u narednu civilizaciju. Za ovakva, ali i brojna druga zapažanja, bio je potreban snažan i slobodan um, praćen erudicijom, ogromnim radom, znanjem i strpljenjem. Knjiga *Prou čavanje istorije*, na svakoj svojoj stranici, plijeni originalnošću i novinama koje će iznenaditi i oplemeniti svakog znatiželjnog čitaoca.

Tojnbi su oštro kritikovali drugi historičari, prevashodno zbog upotrebe mitova i metafora koje stavlja rame uz rame sa historiografskim faktima, ali i zbog njegovog opšteg argumenta o usponu i padu civilizacija, koji se previše oslanja na religiju kao regenerativnu silu. Mnogi kritičari govorili su da su Tojnbijevi zaključci isuviše moralizatorski, a ne naučni. No, uprkos tome, brojni klasični historičari se i

dalje pozivaju na Tojnbijevo djelo kao najkredibilniji dodir sa svijetom klasične antike, što se ponajbolje ispoljava u sličnostima njegovog pristupa i pristupa slavni starovremenih historičara kao što su Tukidid i Herodot. Tojnbijeva studija *Proučavanje istorije*, koja se svrstava u kategoriju komparativne istorije, zaslužuje pohvale kao podsticajan odgovor na specifičnu tendenciju savremenih istorijskih istraživanja. Stoga je i danas, nakon više decenija od objavljivanja, ova knjiga pouzdani orijentir za promišljanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Pored svega gore navedenog, izvrsnost i dalekosežnost Tojnbijevog komparativnog poduhvata reflektuje se i u njegovoj brižljivoj analizi mitova i religija, poređenju civilizacija, njihovom međusobnom uticaju i ratovanjima, opisivanju zaustavljenih i prodirućih civilizacija, njihovom samoodređenju, tehnologijama, sistemima rada, nauke i kulture, te se dâ zaključiti da je knjiga *Proučavanje istorije* nezaobilazno štivo namijenjeno ne samo stručnoj javnosti, već i širem publikumu, jer predstavlja autentično svjedočanstvo o odgovoru na pitanje *šta je čovjek* i koji je smisao njegovog bića u opštem i teško sagledivom toku istorije i života.